

А.А. Трусаў,

дацэнт, кандыдат гістарычных навук

БРАТЫ ТЫШКЕВІЧЫ - ЗАСНАВАЛЬНІКІ БЕЛАРУСКАЙ АРХЕАЛОГІІ І МУЗЕЯЗНАЎСТВА

У гэтым годзе мы адзначаем 200-я ўгодкі з дня нараджэння Яўстафія Тышкевіча, які са сваім старэйшым братам Канстанцінам заклаў асновы айчыннай археалогіі і музеязнаўства.

Старажытны беларускі род магнатаў Тышкевічаў мае трывалыя праваслаўныя карані. Як сведчаць гісторыкі XIX ст. у віленскай праваслаўнай царкве Святой Троіцы фундаатарам будаўніцтва якой быў гетман ВКЛ князь Канстанцін Астрожскі, знаходзілася багата аздобленая капліца з магільнямі магнатскага роду Тышкевічаў.

Пазней, Тышкевічы, як і іншыя беларускія магнаты сталі каталікамі, і іхнія ўладанні знаходзіліся ў розных частках ВКЛ, у асноўным на тэрыторыі сучаснай Беларусі і Літвы.

Браты Тышкевічы Канстанцін і Яўстафій нарадзіліся ў Лагойску, у маінтку свайго бацькі Пія Тышкевіча, які таксама цікавіўся гісторыяй і археалогіяй.

Старэйшы брат Канстанцін скончыў у 1828 годзе Віленскі ўніверсітэт, потым быў на дзяржаўнай службе, а пазней вярнуўся ў Лагойск, дзе з малодшым братам ў 1842 годзе стварыў першы на Беларусі музей старажытнасцей, які мясціўся ў двух спецыяльных залах палаца Тышкевічаў у Лагойску. Усведамляючы важнасць лагойскага збору для развіцця навукі Канстанцін Тышкевіч ахвяраваў яго большую частку Віленскаму музею старажытнасцей, частка археалагічных знаходак была перададзена ў польскія музеі, у Кракаў і Варшаву. Некаторыя калекцыі трапілі ў распараджэнне Маскоўскага археалагічнага таварыства.

Ініцыятарам стварэння музея Віленскай археалагічнай камісіі быў малодшы брат Яўстафій, які ў 1848 годзе звярнуўся да віленскага генерал-губернатора з прапановай стварыць музей у Вільні на аснове яго прыватнай калекцыі. Пасля падтрымкі генерал-губернатора І.Т. Бібікава гэтую ідэю ўхваліў імператар Мікалай I і ў красавіку 1855 года ў зале публічных паседжанняў былога Віленскага ўніверсітэта музей быў урачыста адкрыты. Сам Тышкевіч лічыў, што ў музеі паказаны не мясцовыя помнікі старажытнасцяў, а менавіта "літоўска-рускія". Пад словамі "Віленскі музей" Тышкевіч разумее збор рэчаў, якія распаўсюджаны пра жыццё і дзейнасць "літоўска-рускага народа".

Даследчык музейнай справы Беларусі Аляксандр Гужалоўскі лічыць, што гэтыя выказванні Яўстафія Тышкевіча сведчаць аб першых спробах нацыянальнай самаідэнтыфікацыі ў музейнай справе Беларусі.

Адкрыццё музея менавіта ў Вільні, былой сталіцы ВКЛ, было справай не выпадковай. Нават не глядзячы на часы русіфікацыі цягам XIX

ст., перабудову касцёлаў у праваслаўныя цэрквы, закрыццё ў 1832 г. Віленскага ўніверсітэта, горад становіцца для жыхароў былога ВКЛ сімвалам мінулага характэрнага страчанага дзяржавы. За Вільняй замацоўваецца статус святыні, помніка нацыянальнай культуры ў першую чаргу для гістарычных літвінаў, характэрным прадстаўніком якіх быў Адам Міцкевіч - удзельнік польскамоўнага літвінскага руху, што працягваўся да канца XIX - пачатку XX ст. З 1883 г. пачалося літоўскае (альбо летувіскае) адраджэнне, калі ва Усходняй Прусіі з'явілася іх першая газета "Ausra". Літоўская інтэлігенцыя таксама пачала прэтэндаваць на Вільню, якая на сваю спрадвечную гістарычную спадчыну.

Пачынальнікам жа беларускага адраджэння лічаць Францішка Багушэвіча, які таксама жыў і працаваў у Вільні з 1884 да 1898 г. адвакатам у Акруговым судзе, што мясціўся ў былым палацы Тышкевічаў. Якім на Віленскі перыяд жыцця прыпадае большая частка літаратурнай дзейнасці Багушэвіча.

Дзякуючы таму, што ў Вільні ў пачатку XX ст. дзейнічаюць разнастайныя беларускія грамадскія арганізацыі, выходзяць беларускія газеты і кнігі, горад становіцца сапраўднай сталіцай для беларускага народа. Менавіта тут беларуская інтэлігенцыя пачынае працаваць беларускую нацыянальную ідэю, для чаго быў распачаты пошук у нашай гісторыі агульнай нацыянальнай калектыўнай ідэі. Паспеху ў гэтым дасягнуў вядомы грамадскі дзеяч і пісьменнік Вапшаў Ластоўскі, які ў 1910 г. у Вільні напісаў і выдаў у друкарні Марціна Кухты асобнай кнігай "Гісторыю Беларусі", як гісторыю самастойнай краіны і народа. Ён першым сфармуляваў палажэнні аб беларускай дзяржаўнасці ў часы Полацкага княства і лічыў ВКЛ менавіта беларускай дзяржавай.

В. Ластоўскі адзначае, што навукоўцы Віленскага ўніверсітэта былі першымі даследчыкамі, якія пачалі цікавіцца гісторыяй і культурай беларускага народа і былі стваральнікамі польскамоўнай навуковай літаратуры аб беларусах. Вядома, Тышкевічы адносіліся да гэтых навукоўцаў. Не выпадкова, што ў фондах Беларускага музея імя Івана Лудкевіча, які дзейнічаў у Вільні з 1921 па 1944 г. знаходзілася каля 200 экспанатаў з раскопак курганоў зробленых Яўстафіем Тышкевічам.

Доўгі час навуковая спадчына братаў Тышкевічаў у пасляваеннай беларускай савецкай археалогіі замоўчвалася і не ўводзілася ў навуковы ўжытак. Гэтаму спрыялі наступныя абставіны. Па-першае, Тышкевічы былі багатымі людзьмі яскравымі прадстаўнікамі варожкага класа эксплуатацыйнага каталікамі і большасць сваіх

прац друкавалі на польскай мове, марылі аб аднаўленні незалежнасці ВКЛ і Рэчы Паспалітай. Таму сталінскія гісторыкі адносілі іх да польскіх панноў, якіх вельмі не любілі і іх спадчыну вывучаць не хацелі.

Гэтым напоўніцу скарысталіся нашы суседзі, палякі і літоўцы. Палякі спасылаліся на мову і веравызнанне даследчыкаў, а літоўцы на тое, што яны жылі на тэрыторыі былога ВКЛ і мелі ўласнасць, у тым ліку і на тэрыторыі будучай Літоўскай ССР. Тым болей, што стварылі ўнікальны музей у Вільні, якая ў 1939 г. стала Вільнюсам і сталіцай сучаснай Літвы.

Пасля Другой сусветнай вайны ў беларускай гістарычнай навуцы асабліва ў археалогіі і музеязнаўстве, а таксама ў гістарычным краязнаўстве навукова спадчына братаў Тышкевічаў заняла належнае ёй месца.

У 70-х гг. мінулага стагоддзя беларускія і рускія краязнаўцы і навукоўцы паступова вярнулі імёны братаў Тышкевічаў у спіс слаўных беларускіх археолагаў XIX ст.

Першай ластаўкай стаў артыкул мастака Савелія Акуліча, які ў 1971 г. надрукаваў артыкул "Музеі братаў Тышкевічаў". У сваёй працы С. Акуліч назваў братаў Тышкевічаў вядомымі археолагамі, фактычнымі заснавальнікамі беларускай навуковай археалогіі. Далей ён апісаў дзейнасць Лагойскага музея, створаў імя ў 1842 г. у сваім мураваным двухпавярховым палацы, збудаваным у стылі класіцызму ў 1814-1819 гг. у гістарычным цэнтры Лагойска на высокім маляўнічым беразе рэчкі Гайны.

Даследчык адзначаў, што менавіта на грунце Лагойскага музея Тышкевічы заснавалі Віленскі музей старажытнасцей. Далей ён паспрабаваў прасачыць лёс лагойскіх і віленскіх экспанатаў у другой палове XIX-пачатку XX стст. і іх сённяшняе знаходжанне ў музеях Літвы, Расіі і Польшчы.

У 1981 г. беларускі этнограф Міхаіл Піліпенка надрукаваў падручнік для ВНУ "Этнаграфія Беларусі". У сваім падручніку М. Піліпенка адзначаў, што "у першай палове XIX ст. да этнаграфіі беларусаў узнікла цікавасць у вучоных, якія пісалі на польскай мове. Шмат іх знаходзіла з Беларусі. Яны мелі прагрэсіўныя погляды, разумелі сваю сувязь з беларускім народам і шмат зрабілі для вывучэння яго культуры і побыту". Даследчык называе імёны З. Даленгі - Хадакоўскага, Яна Чачота і У. Сыракомлі, але сярод іх прозвішчаў братаў Тышкевічаў пакуль няма. Не згадалі імёны Тышкевічаў і аўтары акадэмічнага выдання "Этнаграфія Беларусі", якое пабачыла свет ў 1985 г.

Канчаткова вярнуў беларускай навуцы спадчыну Тышкевічаў у 80-х гг. мінулага

стагоддзя Генадзь Каханюўскі. Гэта быў унікальны чалавек, які здолеў аднавіць і ўзначаліць беларускі краязнаўчы рух, разгромлены і знішчаны сталіністамі ў 30-х гг. XX ст.

Г. Каханюўскі доўгі час узначальваў Менскі абласны краязнаўчы музей з сядзібай у Маладзечне, прыдбаў для яго нямала каштоўных экспанатаў, падабраў супрацоўнікаў, адданых сваёй справе. У выніку безаблічная ўстанова ператварылася ў культурны асяродак, вядомы не толькі ў Маладзечне, не толькі ў вобласці, але і ва ўсёй Беларусі, стала адным з цэнтраў нава-тарскай музеязнаўчай думкі.

І потым, калі Г. Каханюўскі працаваў у Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН Беларусі і ў Нацыянальным цэнтры імя Ф. Скарыны, ён працягваў займацца краязнаўствам, ўжо тэматычна асноўваючы яго. Пісаў артыкулы і чытаў лекцыі па краязнаўству.

Г. Каханюўскі займаў у навуцы асабае месца, працуючы на сумежжы многіх дысцыплін: гісторыі, краязнаўства, літаратуразнаўства, этнаграфіі, фальклору, мовазнаўства. Пра такую комплекснасць сведчаць яго кнігі.

Значную ўвагу Г. Каханюўскі звярнуў на дзейнасць братаў Тышкевічаў. Менавіта ён уключыў біяграфічныя даведкі пра іх у розныя энцыклапедыі і даведнікі, у тым ліку і ў энцыклапедыю "Этнаграфія Беларусі".

Адной з лепшых працаў Г. Каханюўскага з'яўляецца яго манаграфія "Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI - XIX стст.", што выйшла ў свет у 1984 г., яшчэ да пачатку "перабудовы". У кнізе ён падрабязна спыніўся на дзейнасці братаў Тышкевічаў і прысвяціў ім некалькі старонак навуковага тэксту.

Аналізуючы дзейнасць Я. Тышкевіча, Г. Каханюўскі вызначыў яго ролю ў станаўленні археалагічнай навукі ў Беларусі. Ён адзначае, што Я. Тышкевіч першым выказаў думку, што з прыняццем хрысціянства курганны пахавальны абрад паступова знікае. Заўважыў Г. Каханюўскі і тое, што Я. Тышкевіч лічыў, што эпоха бронзы папярэднічала эпосе жалеза. Я. Тышкевіч вызначыў адным з першых і асноўную этнічную прыкмету крывічоў - адпаведныя жаночыя скроневыя колцы. Я. Тышкевіч упершыню даў дэталёвае апісанне каменных прыладаў працы і асабліва каменных сякераў. Г. Каханюўскі адзначае, што праца Я. Тышкевіча "Апісанне Барысаўскага павета" выклікала

Віленскі музей старажытнасцей

ўвагу пазнейшых даследчыкаў беларускай этнаграфіі і фальклору.

Апавядаючы пра ўклад Канстанціна Тышкевіча ў беларускую археалогію Г. Каханюўскі адзначае яго наступныя заслугі: "К. Тышкевіч пацвердзіў, што каменныя сякеры спачатку былі прыладамі працы, а потым рытуальнымі рэчамі падчас пахавання".

К. Тышкевіч паклаў пачатак вывучэнню старажытных беларускіх гарадоў і замкаў. Ён упершыню стаў складаць тапаграфічныя планы беларускіх замкаў і гарадзішчаў. Таксама браты Тышкевічы вялі паліявыя дзённікі археалагічных раскопак. Не згубіла свайго навуковага значэння і ўнікальная манаграфія К. Тышкевіча "Вілія і яе берагі".

Значную ролю ў вывучэнні беларускай археалогіі XIX ст. адыграў і маскоўскі археолаг Леанід Аляксееў, які шмат гадоў праводзіў раскопкі на тэрыторыі этнаграфічнай Беларусі і выдаў дзве ўнікальныя манаграфіі, прысвечаныя Полацкай і Смаленскай землям.

Шмат гадоў працаваў Л. Аляксееў і ў маскоўскіх архівах. Самай цікавай працай даследчыка, прысвечанай гістарыяграфіі і гісторыі беларускай археалогіі з'яўляюцца манаграфія "Археалогія і краеведение Беларусі XVI в. - 30-е годы XX в.". У гэтай кнізе ёсць параграф "Браты Тышкевічы" і раздзел "Разгром Віленскага музея і Археалагічнай камісіі (1865 г.)".

Л. Аляксееў піша, што К. Тышкевіч быў першым археолагам у Расійскай Імперыі, які звярнуў увагу на ганчарныя клеймы курганных гаршкоў. Л. Аляксееў, як і Г. Каханюўскі лічыў, што Я. Тышкевіч заклаў падваліны беларускай навуковай археалогіі. Пры гэтым ён спасылаўся на сведчанне археолага А. Кіржора, які пісаў у 1856 г., што "гонарнаму да жыцця літоўскай археалогіі належыць Я.П. Тышкевічу", які ў 1837 г. раскапаў першы курган. Менавіта Я. Тышкевіч, яшчэ ў 1851 г. задумаў стварыць Віленскі му-

зей старажытнасцей і Археалагічную камісію пры ім.

Цікавыя звесткі сабраў Л. Аляксееў пра ліквідацыю Віленскага музея па загаду М. Мураўёва. М. Мураўёў абвінаваціў Я. Тышкевіча ў прапагандзе польскасці, на што той адказаў, што хацеў адлюстраваць у музеі "старажытнасці не польскія, а мясцовыя, гэта значыць літоўска-рускія". Такім чынам мы маем мясцовага патрыяты, "літвіна", а не паляка. Л. Аляксееў таксама надрукаваў некалькі лістоў Я. Тышкевіча, напісаных незадоўга да сваёй смерці.

Ролю К. Тышкевіча ў развіцці музейнай справы ў Беларусі адзначае таксама і А.А. Гужалоўскі. Ён піша, што ў Лагойску на працягу 30-60-х гг. XIX ст. ішла напружаная музейная праца. Падрабязна апісвае А. Гужалоўскі і Віленскі музей старажытнасцей. Ён цытуе наступныя словы Я. Тышкевіча: "Пад словамі "Віленскі музей" я разумее і разумею збор рэчаў, які б, як у лютэрку, даваў адбітак жыцця і дзейнасці літоўска-рускага народа на кожным з этапаў яго існавання". У апошнім энцыклапедычным выданні "Археалогія Беларусі" Тышкевічам прысвечаны грунтоўныя артыкулы.

Дзякуючы намаганням студэнтаў і выкладчыкаў кафедры гісторыі Беларусі і музеязнаўства ў Беларускай дзяржаўнай універсітэце культуры і мастацтваў адкрыта мемарыяльная аўдыторыя імя братаў Тышкевічаў з адпаведнай экспазіцыяй. У гэтым годзе з нагоды 200-годдзя Я. Тышкевіча выдавецкі цэнтр "Марка" РУП "Белпошта" мяркуе выпусціць мастацкі канверт з серыі "Вядомыя асобы Беларусі".

У Менску ў мікрараёне "Міхалова-2" з'явіцца вуліца братаў Тышкевічаў.

У выніку намаганняў беларускіх даследчыкаў навуковая спадчына братаў Тышкевічаў была грунтоўна даследавана і стала складовай часткай беларускай археалогіі, этнаграфіі і музеязнаўства.